

Конспект лекції № 6

ТЕМА 6. ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ І СТАЛИЙ РОЗВИТОК

Міжпредметні зв'язки: Зв'язок із елементами знань і умінь таких навчальних дисциплін як макроекономіка та мікроекономіка, європейська інтеграція та глобальні проблеми сучасності, міжнародна економіка, національна економіка.

Мета лекції: розкрити поняття економічного розвитку в контексті економічного зростання. Взаємозв'язок факторів економічного зростання та сталого розвитку. Індикатори сталого розвитку.

Ключові поняття та терміни

- економічний розвиток
- економічне зростання
- сталий економічний розвиток
- стале економічне зростання
- фактори економічного розвитку
- індикатори сталого розвитку

План лекції

6.1. Економічний розвиток та економічне зростання.....	4
6.2. Фактори економічного зростання і сталий розвиток.....	7
6.3. Теорії сталого розвитку.....	10
6.4. Слабка та сильна стійкість.....	12
6.5. Індикатори сталого розвитку	14
Висновки до теми 6.	19

Література використана

1. Вернадський В.И. Философские мысли натуралиста. Разд.1. Научная мысль как планетное явление. -М: Наука, 1988. -208 с.
2. Нуреев Р. Теории развития: кейнсианские модели становления рыночной экономики // Вопросы экономики. -2000. -№4. -С. 137-156.
3. Платонов Г.В., Гирусов З.В. Устойчивое развитие - путь к ноосфере // Вест- ник Московского университета. -Сер. философия. -1997. -№1. -С. 54.
4. Человеческое развитие: новое измерение социально-экономического прогресса. Учебное пособие под общей редакцией проф. В.П. Колесова (экономический факультет МГУ), 2-е издание, дополненное и переработан- ное. - М.: Права человека, 2008. - 636 с.
5. Зндрес А. Экономика окружающей среды: Введение / Перевод с нем. С.И. Дорогунцова, Б.И. Данилишина. -К.: Либідь, 1995. -143 с.
6. Daly Herman, Cobb John. 1994. For the Common Good. Boston: Beacon Press. -72 p.
7. Mesarovic M., Pestel E. Mankind at the Turning Point: the second report of the Club of Rome. N.Y., 1974. -31 p.
8. Pigov A. The Stationary State. London, "Macmillan", 1935. -125 p.
9. Coase R. The Problem of Social Chois, Jovrnal of Law and Economics, vol. 3, 1960.
10. United Nations. Indicators of Sustainable Development: Framework and Methodologies, United Nations Sales Publication No. E. 96. II. A. 16 (New York, August 1996).

Література рекомендована

1. Глобальное устойчивое развитие: Моногр. / О.Г.Белорус, Ю.М.Мацейко; Киев. нац. экон. ун-т им. В.Гетьмана, Ин-т мировой экономики и междунар. отношений НАН Украины, Междунар. ин-т глобалистики, Междунар. асоц. "Украина-Рим. клуб". -К., 2006. -486 с.
2. Единство и взаимосвязь понятий в модели: "Экологическая опасность - экологическая безопасность - устойчивое развитие" в экологической политике Украины и России / И.Е. Павлов // Экол. безпека прибереж, та шельфової зон та комплекс, використ. ресурсів шельфу: Зб. наук. пр. — 2003. - Вип. 8. - С. 233-246.
3. "Економічне зростання" чи "економічний розвиток"? / Б. Ревчун // Економіка України. - 2003. - № 6. - С. 85-88.
4. Основи стійкого розвитку: Навч. посіб. / Л.Г.Мельник. - Суми, 2006. -383 с.
5. Устойчивое развитие - будущее человечества / В.И. Назаров // Наука та наукознавство. - 2008. -№ 3. -С. 20-27.
6. Устойчивое развитие: теория, методология, практика: учебник / Ред.: Л.Г.Мельник. -Суми: Унив. кн., 2009. -1216 с.
7. Устойчивое экономическое развитие: понятие и направление исследования / Е. Шубравская // Экономика Украины. -2005. -№ 1. -С.36-42.

Інтернет-посилання

1. Офіційний сайт ООН // www.un.org.
2. Офіційний сайт Комісії зі сталого розвитку. Division for Sustainable Development (DSD) // www.un.org/esa/dsd/dsd/dsd_index.shtml.
Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies. Third Edition. Social Affairs Economic & United Nations. October 2007.//www.un.org/esa/sustdev/natlinfo/indicators/guidelines.pdf.

Навчальне обладнання: ТЗН, презентація тощо: ноутбук, проектор, мультимедійна презентація.

ВИКЛАД МАТЕРІАЛУ ЛЕКЦІЇ

6.1. Економічний розвиток та економічне зростання

Економічний розвиток відноситься до найважливіших понять макроекономічної науки. Він є процесом глибокої трансформації та модернізації економічної та соціальної систем. Поряд із зростанням доходів і виробництва він також передбачає зміни в інституційній, соціальній, адміністративній системах, управлінні суспільними процесами.

Найбільш загальний (філософський) підхід до поняття суспільного розвитку характеризує його як якісні зміни об'єктів, появу нових суспільних форм, інновацій, а також трансформацію внутрішніх та зовнішніх зв'язків між об'єктами будь-якої, в тому числі і економічної системи.

Економічний розвиток - це виникнення якісних змін в економічній системі суспільства, які приводять до підвищення ефективності її функціонування та удосконалення базових елементів основних структур.

У документах, науковій та навчальній літературі нерідко використовують термін «соціально-економічний розвиток», підкреслюючи тим самим тісний зв'язок між рівнем економічного розвитку і вирішенням соціальних проблем. Таке підкреслення було необхідне тому, що раніше, практично до 80-х рр. минулого століття економічний розвиток нерідко був відмежований від соціальних проблем. Сьогодні під соціально-економічним розвитком частіше за все розуміють процес безупинної зміни матеріального базису виробництва, а також усієї сукупності різноманітних відносин між економічними суб'єктами, соціальними групами населення.

Соціально-економічний розвиток - складний суперечливий процес, у якому взаємодіють позитивні і негативні фактори, а періоди прогресу змінюються періодами регресу. Політичні і військові потрясіння, соціальні конфлікти, екологічні катастрофи можуть призупинити розвиток економіки будь-якої країни, відкинути її на кілька десятиліть назад, а іноді привести і до остаточної загибелі, як це було із стародавніми цивілізаціями.

В основі розвитку економіки лежать досягнення науки, технічного прогресу, розширення їхнього технологічного застосування, що дозволяє частково замінювати гостродефіцитні ресурси, знижувати загальну ресурсоемність виробництва, витримувати екологічні вимоги й обмеження. Усе це впливає на обсяги і структуру виробництва та валового внутрішнього продукту (ВВП). Економічний розвиток передбачає таку поведінку та зростання здібностей працюючих, які б утверджували новітні технології; він базується на сучасній освіті, інфраструктурі та інституціях; означає систематичне і довготривале поліпшення матеріальних і духовних умов життя людей на основі зростання продуктивності праці та капіталу.

В той же час в суспільстві змінюються стандарти рівня життя, освіти, культури, охорони здоров'я, інформаційного забезпечення населення і бізнесу, формуються нові і розвиваються традиційні потреби суспільства. Зростає роль міжнародного наукового співробітництва, наприклад, в освоєнні космічного простору, в області генетики й енергетики майбутнього. Отже, соціально-економічний розвиток на тривалих часових інтервалах можна розглядати як прогресивний, поступальний процес.

Однією з характеристик економічного розвитку макроекономічна наука розглядає економічне зростання.

Економічне зростання - це кількісна характеристика змін параметрів економічної системи: збільшення ВВП, обсягів споживання, сукупного попиту, робочої сили, населення, капіталу, інвестицій тощо, які, як правило, сприяють соціально-економічному розвитку.

Розвиток та зростання не слід ототожнювати: розвиток передбачає якісну зміну елементів системи, а зростання - кількісну. Отже, економічне зростання пов'язане із кількісною зміною обсягів виробництва і споживання ВВП. Воно буває позитивним, якщо реальні (порівняні) обсяги ВВП в аналізованому періоді перевищують його рівень у базисному році, і негативним - падіння обсягів

виробництва та споживання.

Поняття "розвиток" і "зростання" знаходяться між собою у співвідношенні: зростання валового продукту супроводжується змінами в технології виробництва, появою нових видів продукції і цілих галузей. Іншими словами, зростання викликає якісні зміни в економіці, сприяє її загальному розвитку. Зі своєї сторони позитивні якісні зміни у відносинах власності, розподілу і перерозподілу доходів, фінансової стабілізації активно впливають на економічне зростання.

Економічне зростання є однією з головних макроекономічних цілей будь-якої країни, досягнення якої зумовлене необхідністю випереджаючого зростання національного доходу в порівнянні із зростанням чисельності населення для підвищення рівня життя в країні. Показниками економічного зростання виступають:

- збільшення реального ВВП (чистого валового продукту (ЧВП) або національного доходу (НД)) в абсолютних величинах за певний проміжок часу;

Бувають однак і нестандартні ситуації. Під час структурних трансформацій, коли відбувається скорочення неефективних виробництв, обсяг ВВП може знизитися на якийсь час. Так було в США в 70-ті роки під час енергетичної кризи, коли відбувалося масове заміщення енергоємних виробництв. Проте економічний розвиток не припинявся, оскільки створювалися умови для підвищення загальної ефективності використання обмежених виробничих ресурсів.

Аналогічні ситуації характерні для першого періоду ринкового реформування країн з перехідною економікою. Приватизація державної власності, лібералізація цін, демілітаризація економіки, заміщення бюджетного фінансування банківським кредитуванням - усе це, безсумнівно, є позитивною якісною зміною, що знаменує собою факт економічного розвитку. Однак воно супроводжується спадом виробництва, іноді дуже значним. Це відбувається тому, що існує об'єктивний часовий лаг, що потрібен для пристосування товаровиробників до нових умов господарювання. На жаль, цей природний період подовжується в результаті непослідовної політики реформування чи інших помилкових рішень уряду.

Інша ситуація, коли економічне зростання (кількісне зростання ВВП, інвестицій тощо) супроводжується негативними явищами: забруднення навколишнього середовища, використанням застарілих технологій, зменшенням тривалості життя, зростанням кількості хвороб та ін. Тоді мова йде про негативні явища в економічній системі, які не відповідають процесу розвитку. Тобто кількісне зростання стає основою не розвитку, а деградації соціально-економічної системи, нарощування кількісних показників не супроводжується позитивними якісними змінами.

- збільшення реального ВВП (ЧВП або НД) в розрахунку на душу населення;
- збільшення реального ВВП (ЧВП або НД) в розрахунку на одного зайнятого.

Незалежно від того, яке із наведених визначень обране для аналізу, економічне зростання завжди вимірюється річними темпами зростання.

Виділяють два типи економічного зростання - екстенсивний та інтенсивний. Екстенсивний тип передбачає зростання на основі збільшення кількості залучених у процес виробництва ресурсів. Інтенсивний тип - здійснюється на основі зростання ефективності (віддачі) використання ресурсів.

Найважливішими проблемами теорії економічного зростання є: відшукання джерел зростання; забезпечення довготривалої сталості; темпи оновлення та структура національного господарства; економічні наслідки технічного прогресу; підходи до вимірів факторів та результатів.

За сучасних умов економічний розвиток набув глобального характеру, виходячи за межі окремих країн і регіонів, що потребує внесення коректив у функціонування світової соціально-економічної системи. Щоб економічний розвиток мав сталу тенденцію і визначені перспективи, він повинен бути збалансованим, врівноваженим у системі „економіка - природа - соціум” та самопідтримуваним. Збалансованість і рівновага повинні підтримуватись постійними змінами, які породжуються самою економікою.

Глобальна економічна рівновага, суть якої сформулював член Римського клубу Е.Пестель,

означає такий стан, за якого чисельність населення та обсяг капіталу залишаються незмінними, а між чинниками, що впливають на їх збільшення або зменшення, підтримується стійкий баланс.

Римський клуб - міжнародна суспільна організація, яка об'єднує представників світової політичної, фінансової, культурної та наукової еліти. Була створена італійським промисловцем Ауреліо Печей (який став її першим президентом) та Генеральним директором з питань науки ОЕСР Олександром Кінгом в 1968 р. Членами клубу є 100 осіб, жоден з учасників не представляє державну організацію та не відображає тільки одну ідеологічну, політичну чи національну точку зору.

Однією з основних задач Римський клуб вважав залучення уваги світової спільноти до глобальних проблем через оприлюднення своїх доповідей. Організація внесла значний вклад у вивчення перспектив розвитку біосфери та пропаганду ідей гармонізації відносин людини та природи - роботи у сфері глобального моделювання, побудова перших комп'ютерних моделей світу, критика негативних тенденцій західної цивілізації, розвінчання технократичного міфу про економічне зростання як найбільш ефективний засіб вирішення всіх проблем, пошук шляхів гуманізації суспільства, заклик до світової громадськості об'єднати зусилля, зупинити міжнародні конфлікти, зберегти навколишнє середовище, підвищити якість життя.

Для досягнення глобальної рівноваги необхідні певні передумови:

- обсяг капіталу і чисельність населення залишаються постійними, темпи народжуваності і смертності, попит на капітальні вкладення (інвестиції) і амортизація - однакові;
- початкові значення народжуваності, смертності, інвестицій та амортизації - мінімальні;
- рівні, на яких стабілізується капітал і чисельність населення, та співвідношення між ними встановлюються відповідно до суспільних потреб.

Сформульовані Е.Пестелем передумови глобальної рівноваги стосуються національного господарства, в якому держава відповідними економічними та іншими засобами впливає на динаміку і структуру економічного розвитку. У цьому контексті значення національних стратегій сталого розвитку важко переоцінити. Взаємодія національних господарських комплексів, з одного боку, та імпульси світового ринку - з іншого, є запорукою формування глобальної економічної рівноваги та біосферосумісності (тобто включеності у структуру і динаміку біосфери).

Показниками, які характеризують сталість розвитку і біосферосумісність, можуть бути: частка ресурсомістких і екологічно безпечних галузей у структурі промисловості; частка наукомісткої та екологічно сертифікованої продукції у загальному обсязі виробництва; інноваційна активність; ступінь рециркуляції і замкнутості виробничих процесів; надходження платежів за природокористування та їх структура: за використання природних ресурсів (рента) та за забруднення компонентів природного середовища (збитки); розвиток соціальної інфраструктури; рівень добробуту населення; довголіття тощо.

У зв'язку із поширенням у світі концепції сталого розвитку в категоріальний апарат економічної науки увійшли поняття «сталий економічний розвиток» та «стале економічне зростання».

Сталий економічний розвиток (sustainable economic development) - процес структурної перебудови економіки відповідно до потреб збалансованого розвитку виробництва, соціальної сфери, населення і навколишнього природного середовища, технологічного і соціального прогресу.

Стале економічне зростання (sustainable economic growth) - це одна з основних цілей макроекономічної політики, досягнення якої забезпечує випереджальний ріст реального обсягу продукції (ВВП) у порівнянні з ростом населення для підвищення життєвого рівня, не виходячи за межі господарської ємності екосистем.

Суть структурної перебудови економіки для цілей сталого розвитку полягає в переорієнтації матеріальних, трудових, фінансових ресурсів на користь енергоефективних, ресурсозберігаючих, високотехнологічних, наукомістких та екологічно безпечних галузей. Сталий економічний розвиток забезпечується за рахунок сталого економічного зростання.

Стале економічне зростання забезпечується за рахунок зменшення частки невідновлюваних

природних ресурсів, що досягається більш ефективним їхнім використанням, переходом на відновлювані ресурси за мінімізації шкідливого впливу процесів виробництва на довкілля. Такі підходи дають можливість підтримувати економічне зростання в довготривалій перспективі, забезпечуючи максимально можливе відтворення всіх видів ресурсів.

Темпи сталого економічного зростання повинні забезпечувати відповідність наявних ресурсів обсягу сукупного попиту, що виключить необхідність підвищення цін на фактори виробництва через їхню зростаючу нестачу.

Отже, виникнення концепції сталого розвитку підірвало фундаментальну основу традиційної економіки - необмежене економічне зростання. Традиційна економіка стверджувала, що максимізація прибутку і задоволення споживачів в ринковій системі є сумісним із максимізацією добробуту. Але виникнення кризових явищ в економіці 70-80-х рр. показало, що орієнтація економіки на короткострокову максимізацію прибутку та задоволення індивідуумів-споживачів в кінцевому підсумку приводить до виснаження природних та людських ресурсів. Це і висунуло на порядок денний необхідність винайдення нових схем виробництва і споживання, що не будуть іти у протиріччя з новими потребами розвитку людства - збереження та вдосконалення соціуму в тісному взаємозв'язку із природним середовищем.

6.2. Фактори економічного зростання і сталий розвиток

Соціально-економічний розвиток та зростання обсягів ВВП відбуваються завдяки використанню ресурсів, тобто факторів виробництва. Усі виробничі ресурси кожної країни у певний період часу обмежені, вони мають кількісну і якісну визначеність.

До основних факторів виробництва та економічного розвитку в класичній економічній науці відносять капітал, працю та землю, тобто трудові ресурси, засоби виробництва у товарній та грошовій формі та природні ресурси.

Трудові ресурси характеризуються чисельністю економічно активного населення, рівнем його загальної і професійної освіти, ділової кваліфікації; співвідношенням зайнятих і безробітних, можливостями зміни галузевої і територіальної структури зайнятості; наявністю та рівнем розвитку систем підготовки і перепідготовки фахівців.

Найбільш активним і мобільним фактором виробництва є капітал у вигляді виробничих фондів (або засобів виробництва). Основні фонди складають основу будь-якого підприємства, вони мають цілком визначені якісні і кількісні характеристики: техніко-технологічний рівень, вартість, вік і зношеність, відповідність екологічним вимогам та інші характеристики.

Природні ресурси - це запаси корисних копалин, їхнє місце розташування, інфраструктурна облаштованість регіонів видобутку і переробки, технологія видобутку. До природних ресурсів відносять також рекреаційні зони та історичні місця, які є основою організації туристичного бізнесу. Кількісні обмеження природних факторів можуть бути частково компенсовані удосконалюванням технології видобутку і переробки. Але сьогоdnішній стан світового господарства свідчить про необхідність розширення розуміння природного фактору.

Розвиток економіки світу в ХХ ст. привів до формування нових факторів виробництва - ресурсів управління (менеджменту) та науки (новітні технології- інновації). Ресурси управління - це кількість управлінських кадрів, їхній професійний рівень, досвід роботи, здатність до адаптації в нових умовах господарювання. Інноваційні ресурси прямо пов'язані з науково-технічним прогресом, що поєднує усі ланки і стадії життєвого циклу товару: від фундаментальних досліджень через дослідно-конструкторські розробки до його виробничого застосування.

Всі фактори можна розділити на дві групи: екстенсивні (забезпечують економічний розвиток за рахунок свого кількісного збільшення) та інтенсивні (забезпечують економічний розвиток за рахунок підвищення ефективності власного використання). До екстенсивних факторів відносять збільшення чисельності зайнятих; збільшення фізичного обсягу капіталу; залучення додаткових природних

ресурсів (нові розвідані родовища). До інтенсивних факторів - технологічний прогрес; рівень освіти та професійної підготовки кадрів; економія за рахунок зростання масштабу виробництва; покращення розподілу ресурсів; законодавчі, інституційні та інші фактори.

В епоху індустріального розвитку та прискореного формування світового ринку (кінець XIX - початок XX ст.) економічна могутність країн світу, економічне зростання реалізувались визначальною мірою за рахунок природно-ресурсного фактору. Епоха нафти, природного газу та електроенергії (середина - 80 рр. XX ст.) визначалася як природно-ресурсними, так і науково-технічними факторами. Розвиток галузей промисловості, заснованих на використанні органічного синтезу, зменшував відносні потреби у використанні первинних ресурсів, проте, збільшував негативний екологічний вплив на довкілля через його хімічне забруднення.

У міжнародному територіальному поділі праці одні країни (економічно розвинуті) спеціалізуються на виробництві готової продукції, а інші (країни, що розвиваються) - на видобутку і постачанні сировини та продовольчої продукції. Зростає економічна та соціальна нерівність країн світу, виснажуються природні ресурси і загострюються екологічні проблеми. Протягом другої половини XX ст. світова економіка зростала в середньому на 2,3% на рік, а розрив між багатими та бідними країнами зріс у 10 разів. На початку XXI ст. 1,2 млрд. жителів планети проживали в умовах крайньої бідності, 2,5 млрд. - у неналежних санітарно-гігієнічних умовах.

Починаючи з 70-80-х рр. XX ст. в економічній науці все більше аналізується та враховується значення природного фактору. З одного боку, більшість традиційних природних ресурсів стали дефіцитними. Причому це стосується не тільки непоновлюваних ресурсів (ресурсів, запаси яких можуть бути вичерпані уже в найближчий час за існуючих темпів використання), а й поновлюваних - перш за все ресурсів екосистем та біорізноманіття.

Оскільки природа і природні ресурси є основою життєдіяльності людини, їхнє виснаження та деградація за існуючих економічних відносин негативно відображаються на соціальних відносинах, структурі виробництва та споживання, зростають злидні. З іншого боку, виявилось, що багато поновлюваних природних благ не мають відповідної цінності, що привело до їхнього виснаження та деградації.

Тому і виникла необхідність переходу до екологічної економіки та економіки сталого розвитку. Мова йде не про негайне припинення економічного зростання, а про припинення на першому етапі нераціонального використання ресурсів довкілля. Звичайно, це складно здійснити за умов зростаючої конкуренції, збільшення продуктивності та прибутку, сьгоднішніх показників успішної економічної діяльності. В той же час перехід до постіндустріального суспільства - економіки сфери послуг, нематеріальних фінансових потоків, інтелектуальної власності, зображення, повідомлень, інформації-приводить до так званої "дематеріалізації" господарської діяльності. Таку нову економіку рухає вперед не тільки, і не стільки дефіцит матеріальних (і природних) ресурсів, а у все більшій мірі інформація та знання. Питоме енергоспоживання (споживання на одиницю виробленої продукції) в господарській діяльності продовжує знижуватися, хоча загальне енергоспоживання поки зростає.

Прискорений економічний розвиток і зростання населення світу у XX ст. супроводжувались збільшенням обсягів споживання природних ресурсів. Ресурсні проблеми у період індустріального розвитку загострилися.

Господарська діяльність спричинила виснаження і трансформацію (перетворення) усіх компонентів природи: земельних, водних, біологічних, мінеральних та інших ресурсів, порушення екологічної рівноваги природних комплексів.

За підрахунками вчених, протягом усієї історії розвитку людства втрачено понад 20 млн. км² оброблюваних земель - основного ресурсу для розвитку світового сільського господарства.

Через це, а також цілу низку інших важливих чинників, що виникли в результаті безвідповідальної діяльності людей у аграрному секторі, потенційні можливості розвитку сільськогосподарського виробництва і забезпечення продовольчими ресурсами населення світу

неухильно звужуються.

Значного виснаження зазнали мінеральні ресурси світу, внаслідок видобувної діяльності змінюються рельєф земної поверхні та ландшафти: за останні 150 років гірничі роботи призвели до утворення відвалів об'ємом 100 км³ і кар'єрів об'ємом 40-50 км³.

Людська діяльність спричинила суттєві зміни у балансі водних ресурсів світу: щорічно для різних видів водоспоживання (комунально - господарського, промислового, сільськогосподарського, зрошення, гідроенергетики, рекреації тощо) використовується 2,6-3 тис. км³ прісної води. Зростають обсяги стічних вод різного ступеня очистки, які скидаються у ріки та водойми, змінюючи їх якісний склад та порушуючи екологічну рівновагу. Загальний обсяг водозабору у світі становить приблизно 15% повного річкового стоку. Великі обсяги води використовуються безповоротно, а відпрацьовані та забруднені води скидаються у природні водні джерела.

Спалювання мінерального і органічного палива приводить до порушення балансу кисню в атмосфері. При зростанні видобутку палива на 5% в рік вміст вільного кисню в атмосфері через 160 років знизиться на 25-30% і досягне критичної для людства величини.

Істотних змін зазнали біологічні ресурси. У ХХ ст. щорічно зникав один вид біоти на рік, в той час як до появи людини на Землі зникав один вид на 100 років. Відбувається збіднення генетичного потенціалу окультурених рослин і тварин.

Щорічно зводиться понад 11 млн. га лісів. При збереженні таких темпів у найближчі 30 років ліси повністю зникнуть на площі, яку можна порівняти з площею території Індії. Загрозливими є темпи зведення і деградації тропічних лісів (2% на рік), які концентрують 40-50% генофонду земної біоти. 25% видів вищих рослин тропічних лісів знаходиться під загрозою зникнення. За 70 років ХХ ст. площа тропічних лісів світу зменшилась на 42%. Симптоматично, що деревина у загальному споживанні енергії країн, що розвиваються, становить 30-95%.

За оцінками МВФ, у розвинутих країнах споживання природних ресурсів на одиницю готової продукції щорічно скорочується на 1,25%. У США за період 1970-2000 рр. споживання паливно-енергетичних ресурсів зросло майже на 28%, проте енергоємність ВВП зменшилась в 1,7 рази.

Цікаво, що взаємодія соціальних та екологічних факторів викликала необхідність розгляду такого фактору виробництва як людський капітал.

Людський капітал - це сформований або розвинений у результаті інвестицій і накопичений людьми (людиною) певний запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, який цілеспрямовано використовується в певній сфері суспільного виробництва, сприяє зростанню продуктивності праці й завдяки цьому впливає на зростання доходів.

Для збільшення людського капіталу необхідно формувати умови для зміцнення здоров'я, отримання освіти, знань та навичок, що мають інтегральний соціальний ефект, від якого виграє не лише конкретна людина, а й суспільство в цілому.

Як свідчать дослідження, людські ресурси забезпечують 70-80% добробуту суспільства. Найбільш розвинуті країни світу в результаті розвитку ефективної системи освіти отримують до 40% ВВП. Кожна гривня, спрямована на розвиток освіти, забезпечує 3-5 гривень прибутку. Таким чином, людський капітал є реальним фактором економічного і соціо-екологічного розвитку суспільства з одного боку, та найпривабливішою сферою для інвестування - з іншого.

Новітні технології, як фактор розвитку, тісно пов'язані з якістю людського капіталу і є, по суті, його продуктами. Розробка і впровадження інновацій забезпечують оновлення і модернізацію виробництва, збільшують частку високо-технологічної продукції, підвищують конкурентоспроможність вітчизняного виробництва, диверсифікують експорт, сприяють розширенню існуючих та виходу на нові ринки.

Таким чином, світова практика доводить, що запорукою сталості, збалансованості, біосферосумісності є такий економічний розвиток і економічне зростання, які забезпечують прогрес та добробут суспільства на якісно новій ресурсній і технологічній базі та ефективному управлінні.

Сучасні процеси економічного розвитку і економічна рівновага дедалі більшою мірою детермінуються природно-ресурсними і екологічними обмеженнями. Провідна роль у забезпеченні сталого розвитку належить таким факторам як еколого- економічний та інноваційно-технологічний, які мають спільну рису - високу інтелектомісткість. Активізація цих факторів, заснованих на знаннях, здатна забезпечити стан довгострокової рівноваги, прогресу та економічної і екологічної безпеки.

6.3. Теорії сталого розвитку

Теорії сталого розвитку і стратегії його реалізації характеризуються надзвичайною багатоманітністю. Ще у першій половині XIX ст. Д.Мілль звернув увагу на суперечності між економічним зростанням та обмеженістю ресурсів і висунув ідею підтримки у майбутньому „стаціонарного стану" економіки.

В 30-х рр. XX ст. А.Пігу виділив такі економічні функції навколишнього природного середовища: 1) Суспільне споживання; 2) розміщення відходів; 3) територіальна база для господарської діяльності економічних суб'єктів; 4) запас сировини. Кожна з цих функцій, враховуючи обмеженість (вичерпність, граничність) факторів виробництва, зменшує потенціал економічного зростання внаслідок кількісного і якісного виснаження. "Неокласична теорія" еко-логічного регулювання А.Пігу доводить ефективність такого господарського механізму природокористування, який дозволив би трансформувати так звані зовнішні (екстернальні) витрати на компенсацію екологічних збитків у внутрішні (інтернальні) витрати по їх запобіганню, які мають включатись у собівартість та ціну продукції. За таких умов на зміну стереотипу екстреного реагування на кризи навколишнього середовища має прийти стратегія превентивного управління ризиком.

В цей же період ідеї гармонізації взаємин між суспільством і середовищем на екологічних засадах були висловлені у концепції ноосфери академіка В.І.Вернадського. Всесвітньо відомий вчений атрибутом ноосфери вважав високий рівень розвитку науково-технічної думки, який дозволяв розумно регламентувати відносини суспільства і біосфери. І хоча дана концепція не містить у прямій формі згадки про включення інтересів майбутніх поколінь у процес прийняття сучасних рішень, турбота про збереження природного середовища для щасливого життя наступних поколінь простежується в його концепції ресурсно-екологічних циклів. На думку В.І.Вернадського однією з основних властивостей природних ресурсів є те, що чим більше оборотів здійснить одиниця маси кожного з них, втілюючись у кожному новому циклі в більш досконалі субстанції, тим більшу користь, більшу масу споживчої вартості даватиме людству ця ресурсна одиниця. Кульмінацією концепції ноосфери В.І.Вернадського, яка має особливе значення у методології сталого розвитку, є вимога до людини, суспільства адаптуватись до об'єктивних законів біосфери, забезпечити її рівновагу. Перехід від ресурсної до біосферної концепції розвитку складає суть сталого, самовідтворювального, підтримуваного розвитку, здатного забезпечити коеволюцію суспільства і природи.

Головною загрозою, що може привести до екологічної катастрофи, є порушення замкнутості глобальних біохімічних кругообігів, спричинене високим рівнем використання ресурсів біосфери. Оскільки вплив на динаміку біосфери переважно антропогенний, то первинним у забезпеченні сталого розвитку є пошук нової стратегії соціально-економічного розвитку.

Питання стійкості економіки та рівноваги розглядалися в багатьох економічних теоріях. Так, теорія самопідтримуваного зростання У.Ростоу базується на стимулюванні розвитку техніко-економічних елементів господарської системи: рівня розвитку техніки, галузевої структури господарства, частки виробничого накопичення у національному доході, структури споживання тощо. Ці імпульси здатні ущільнити в часі перехід від промислової стадії розвитку через стадії "зрілості" і масового виробництва до інформаційної. Інвестиції як каталізатор розвитку трактуються у теоріях Р.Харрода-Е.Домара і Дж.Кейнса.

У теоріях циклів кон'юнктури М.Д.Кондратьєва та Й.Шумпетера науково-технічний прогрес та технологічні новації розглядаються не як зовнішній, а органічно вмонтований в механізм великих

циклів елемент. Як показав Р.Нуреев, такий механізм здатний спричинити зміну траєкторії кругообігу і змістити стан рівноваги. Зміни в кругообігу і зміщення центру рівноваги під впливом нових комбінацій ресурсів і факторів виробництва зумовлюють в економіці ланцюгову реакцію, продуктами якої є нові технології, нова організація виробництва, нові ринки збуту.

Суттєвий доробок у теорію сталого розвитку внесли вчені, які віддають перевагу економічним регуляторам еколого-виробничої збалансованості, удосконаленню ринкового регулювання процесів суспільно-природної взаємодії (Д.Макінтош, Р.Солоу, Р.Коуз, А.Ендрес та ін.).

Так, Р.Коуз запропонував (1960р.) теорію зовнішніх ефектів, під якими розуміються екологічні проблеми, що обумовлює необхідність прагматичного еколого-політичного підходу до процесів прийняття рішень з питань використання ресурсів природи. Такий підхід полягає в тому, що кожен суб'єкт, який використовує обмежені ресурси, повинен сам відповідати за створені ним для інших обмеження - ресурсні і екологічні. Йдеться про фінансові, фіскальні, цінові важелі екологічного регулювання.

А.Ендрес пропонує систему прийняття рішень, засновану "на інтерналізації зовнішніх ефектів", оскільки сили стихійного ринку не в змозі захистити суспільство від екологічних втрат. Така система має включати податки, збори і сертифікати, як стимул еколого-технічного прогресу. Важливу роль має відігравати державна політика, заснована на таких принципах природокористування: а) встановлення державних нормативів, виходячи з прийнятих стандартів на продукцію, стічні води, атмосферні викиди тощо; б) самоконтріль компаній або галузей за своїм виробництвом шляхом моніторингу; в) регулювання ринкової вартості ціни, товарів, послуг з допомогою державних структур. Поєднання економічних методів і самоконтролю здатне послабити господарський пресинг на природу.

В 70-ті рр. поняття «стійкість» використовувалось для опису економіки у рівновазі з екологічними системами підтримки. Група вчених Римського клубу під керівництвом Д.Медоуза в книзі «Межі зростання» (1972, доповідь Римському клубу) змодельовала наслідки існуючої моделі світової економічної системи. Вони розглянули п'ять основних змінних (світове населення, індустріалізація, забруднення довкілля, виробництво продовольства та виснаження ресурсів) і визначили, що за існуючих умов технології забезпечують тільки лінійне зростання, що призведе до накопичення негативних наслідків (особливо екологічних), економічного та соціального краху. Вченими було запропоновано як альтернативу «стійкий стан економіки». Така стратегія дістала назву "нульового зростання". Рекомендації зводились переважно до обґрунтування необхідності призупинити технічний прогрес, зростання виробництва матеріальних благ і чисельності народонаселення. Зрозуміло, що такі пропозиції виявились утопічними, адже лише на основі технічного прогресу людство в змозі вирішити багато соціально-економічних проблем, сповільнити темпи руйнування екосистем. Достатньо сказати, що після «нафтового шоку» 70-х рр., викликаного підвищенням цін на нафту, і як наслідок - на інші сировинні товари, завдяки енерго- і матеріалозберігаючим технологіям країни змогли втричі знизити питоме споживання енергоресурсів та сировини.

Кожна з охарактеризованих теорій охоплювала певні аспекти сталого розвитку. До зазначеного слід додати теорію Хікса-Ліндаля щодо максимального сукупного доходу, який може бути вироблений за умови щонайменше збереження сукупного капіталу, за допомогою якого виробляється цей дохід. Ця концепція передбачає оптимальне використання обмежених ресурсів та використання екологічних - природо-, енерго- та матеріалозберігаючих технологій, включаючи добування та переробку сировини, створення екологічно прийнятної продукції, мінімізацію та ліквідацію відходів.

Проте виникли питання, який з видів капіталу треба зберігати - фізичний (створений), природний чи людський, в якій мірі різні види капіталу є взаємозамінними, як правильно вартісно оцінювати ці активи, особливо екологічні ресурси. У зв'язку із цим почали розрізняти слабку та сильну стійкість.

6.4. Слабка та сильна стійкість

В концепції сталого розвитку капітал має три форми: створений людиною (товари, машини та обладнання, будівлі тощо), людський (навички, знання, творчість) та природний (природні ресурси). Причому природний капітал виконує три функції:

- забезпечення ресурсів для життєдіяльності людини;
- адсорбція відходів життєдіяльності людини;
- забезпечення збереження довкілля незалежно від життєдіяльності людини або взаємозалежно з нею.

Основою концепції сталого розвитку є збереження капіталу, як створеного людиною, так і природного. Проблема традиційної економіки в тому, що вона у розрахунках та практиці робить акцент на збереженні тільки створеного людиною капіталу, не враховуючи природного. Більше того, неокласична теорія вважає, що створений людиною капітал (у формі грошей, ідей та технологій) є майже ідеальним замінником природного капіталу. Для сталого розвитку необхідно збільшувати загальну суму (створеного людиною + природного) капіталу, коли частина природного може бути замінена створеним людиною, якщо така взаємозамінність має місце.

Така ситуація була визначена як «слабка стійкість», що є слабкою в тому, що заснована на припущенні про взаємозамінність капіталів. На відміну від слабкої, «сильна стійкість» вимагає збереження як створеного людиною, так і природного капіталу окремо, засновуючись на положенні, що в більшості виробничих функцій вони не взаємозамінюють, а взаємодоповнюють один одного.

Слабка стійкість - це незменшення в часі загальної суми природного та створеного людиною капіталу за умови, що створений людиною капітал може виступати майже ідеальним замінником природного.

Сильна стійкість - це незменшення в часі як створеного людиною, так і природного капіталу, оскільки ці види капіталу взаємодоповнюють один одного.

Поняття «сильної стійкості» більшою мірою відповідає концепції сталого розвитку, але навіть використання підходу «слабкої стійкості» свідчило б про покращення існуючого стану світової економіки.

За сильної стійкості природний капітал має зберігати свій постійний запас, він розглядається як лімітуючий фактор розвитку, певні екологічно деструктивні типи діяльності повинні бути заборонені.

В літературі проведено порівняльну характеристику основних положень концепції техногенного розвитку (традиційної економіки) та еколого-еко- номічної концепції з погляду прихильників слабкої та сильної стійкості за такими критеріями: рівень екологічності економіки, стратегія управління та етика (табл. 6.1).

Таблиця 6.1. Типи еколого-економічного розвитку

Критерії	Техногенний	Стійкий	
		Слабка стійкість	Сильна стійкість
Рівень екологічності економіки	Природоємна економіка, необмежений вільний ринок	Еколого-збалансована економіка; «зелені» ринки, що регулюються інструментами економічного стимулювання (напр., плата за забруднення)	Максимально еколого-збалансована «зелена» економіка, яка жорстко регулюється щодо мінімізації вилучення ресурсів

Стратегія управління	Експлуатація ресурсів, спрямування на зростання; в основному економічні цілі максимізації економічного зростання (максимізація ВВП, ВНД)	Спрямування на охорону ресурсів та управління ними; модифіковане економічне зростання (пристосований для «зеленого» виміру ВВП, ВНД)	Спрямування на максимальне збереження ресурсів; стабілізація та зменшення розмірів економіки та чисельності населення
	Базується на положенні, що необмежений вільний ринок у поєднанні з технічним прогресом забезпечить безмежну заміну можливостей щодо подолання всіх ресурсних та екологічних обмежень	Підтримується важливість, але заперечується безмежність заміни природних ресурсів; правило постійного капіталу; деяка зміна пропорцій та масштабів економіки	Імператив обмеження масштабів
Етика	Підтримка традиційних етичних норм: пріоритет прав та інтересів людських індивідуумів; «і н струме нтал ьна» цінність (визнана людьми) природи; максимізація прибутку	Розширення етичних норм: мотив «турботи про інших» - рівність всередині та між поколіннями (напр., існуюча бідність та майбутні покоління); «інструментальна» цінність природи; зміна споживацької поведінки.	Подальше розширення етичних норм: інтереси колективу вищі від індивідуальних; первинна цінність екосистем і вторинна цінність компонентних функцій та послуг; жорстке обмеження споживання.

Джерело: Человеческое развитие: новое измерение социально-экономического прогресса. Учебное пособие под общей редакцией проф. В.П. Колесова (экономический факультет МГУ), 2-е издание, дополненное и переработанное. - М.: Права человека, 2008. -С.445.

Прихильники сильної стійкості займають жорстку, часто «антиекономічну» позицію з багатьох питань економічного розвитку: стабілізація чи зменшення масштабів економіки, пріоритет прямого регулювання, жорстке обмеження споживання тощо. Прихильники слабкої стійкості надають перевагу модифікованому економічному зростанню з урахуванням екологічного, «зеленого» виміру економічних показників, широке використання еколого-економічних інструментів (плата за забруднення та ін.). Незважаючи на розбіжності в позиціях, обидві сторони протистоять техногенній концепції розвитку, яка базується на необмеженому розвитку вільного ринку, орієнтації на суто економічне зростання, експлуатацію природних ресурсів, на вірі в безмежні можливості науково-технічного прогресу, максимізації споживання та ін.

Суттєвою відмінністю цих трьох підходів є ставлення до можливої заміни природного капіталу створеним людиною (антропогенним). До якої межі можна замінити природні ресурси і блага створеними людиною технологіями та засобами виробництва, виснажувати природні ресурси, використовуючи замість них досягнення НТП?

Техногенний підхід говорить про безмежні можливості заміни природного капіталу за рахунок розвитку вільного ринку та НТП.

Прихильники слабкої стійкості говорять про широкі можливості такої заміни, але за збереження агрегованого запасу всіх видів капіталу. Концепція сильної стійкості - про мінімально можливу заміну і збереження величини природного капіталу.

Уже зрозуміло, що можливості заміни природного капіталу не безмежні: цілий ряд функцій та

послуг екологічних систем, що є життєво важливими для людини, взагалі не можуть бути замінені. У цьому зв'язку виникла концепція «критичного природного капіталу», тобто ті необхідні для життя природні блага, які не можна замінити штучним шляхом: ландшафти, рідкі види рослин і тварин, озоновий шар, океани тощо, а також незамінні естетичні якості довкілля. Критичний природний капітал має бути збережений за будь-яких варіантів економічного розвитку. Деяка частина природного капіталу може бути замінена створеним людиною - поновлювані природні ресурси та частина непоновлюваних (заміна нафти, газу, вугілля на сонячну енергію, енергію вітру тощо).

Сьогодні міжнародні закони дозволяють одній країні використовувати екологічні ресурси іншої країни, тому знову постає питання про взаємозамінність та взаємодоповнюваність створеного людиною та природного капіталів.

Окрема країна може замінити природні ресурси, яких у неї немає, грошовим капіталом і купляти на нього ресурси у інших країн. Але на світовому рівні баланс створеного людиною та природного капіталу повинен зберігатися, оскільки економічна система не може рости безмежно, вона є частиною біосфери планети Земля, яка обмежена кількісно. І питання про розмір економічної підсистеми на планеті вже не є абстрактним, а дуже конкретним, важливим і критичним для виживання людства.

Альтернативним і конструктивним шляхом досягнення збалансованої взаємодії суспільства і природи є розробка моделей стабільності екологічної ситуації. Проте механізми, які забезпечують стабільність екосистем, до кінця ще не з'ясовані ні в соціальній, ні у господарській практиці, ні в наукових розробках.

Незначні доробки науки у розв'язанні проблеми охорони навколишнього природного середовища зумовлені, по-перше, традиційним спрямуванням природоохоронної практики на боротьбу з наслідками руйнувань і збуджень у природі, а не на їх причини (джерела); по-друге, недооцінкою методологічного положення про те, що вихідним моментом впливу на будь-які суспільні і природні явища служить зміна технологічного способу виробництва, умов виробництва і відтворення життєвих благ.

У цьому контексті, за умов загострення глобальних екологічних проблем необхідна радикальна зміна підходу до розвитку техніки і технології. Відвернути глобальну екологічну катастрофу можливо за таких умов:

1) докорінного перетворення технологічного способу виробництва і переходу на цій основі до інтенсивного способу відтворення, зміни типу відтворювальних пропорцій у напрямі переважання у сукупному суспільному продукті частки споживчих благ;

2) істотної зміни принципів і характеру розподілу життєвих благ між регіонами, спільнотами, соціальними групами;

3) подолання антропоцентризму, який набув характеру культу споживання;

4) розробки методів цивілізованого упорядкування зростання чисельності населення.

6.5. Індикатори сталого розвитку

Контроль, моніторинг досягнення цілей сталого розвитку, оцінка ефективності використаних засобів та інструментів вимагають розробки відповідних критеріїв і показників - індикаторів сталого розвитку. Комплекс таких індикаторів відіграє ключову роль в діагностиці стану складної системи «природа- економіка-людина» і відкриває можливості корекції цього стану на основі розробки відповідних програм.

Завдання розробки індикаторів було поставлене у 1987 році Міжнародною комісією з довкілля та розвитку (комісія Г.Х.Брундтланд). А необхідність у розробці індикаторів сталого розвитку була відзначена в «Порядку денному на XXI століття», прийнятому Конференцією ООН з навколишнього середовища й розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.). У главі 40 цього документа «Інформація для прийняття рішень» відзначено: «З метою створення надійної основи для процесу прийняття рішень на всіх рівнях і сприяння полегшенню саморегульованої стійкості комплексних екологічних систем і

систем розвитку, необхідно розробити індикатори сталого розвитку».

Індикатори сталого розвитку (лат. *indicator* - показник) - це певні, доступні для спостереження та вимірювання, характеристики, нормативи і умови, які дозволяють робити висновки про стан та зміни сталого розвитку.

Перша система показників розроблялась разом із статистичним відділом і до кінцевого прийняття широко вивчалась на рівні всіх організацій системи ООН. В результаті був сформований набір із 134 показників, який був опублікований у так званій «Блакитній книзі» ('Blue book').

Навіщо потрібні індикатори?

а) Індикатори використовуються для обґрунтування рішення, яке приймається на основі кількісної оцінки та спрощення.

б) Індикатори допомагають інтерпретувати (пояснювати) зміни.

в) Використання індикаторів допомагає виявити недоліки у природокористуванні та розвитку.

г) Індикатори дозволяють полегшити доступ до інформації для різних категорій споживачів.

д) Індикатори полегшують обмін науково-технічною інформацією.

Індикатори сталого розвитку представляють собою показники людської активності, процесів та характеристик, які можуть позитивно та негативно впливати на сталий розвиток (наприклад, зростання населення або зростання емісії парникових газів); індикатори стану, що фіксують характеристики сталого розвитку в даному районі в даний момент (наприклад, щільність населення, частка міського населення, запаси палива тощо); та індикатори реагування, що показують реакції на зміни характеристик сталого розвитку, тобто ефективність суспільства у вирішенні нагальних проблем (наприклад, витрати на покращення здоров'я, законодавство, нормування та регулювання).

Будучи інструментом для прийняття рішень та планування, індикатори можуть виконувати важливу комунікативну функцію. Так, індикатори стану докільця інформують громадськість та залучають увагу до певних екологічних загроз. Це часто мобілізує людей для самостійного здійснення необхідних заходів або звернення за допомогою до представників влади або приватних компаній.

Базовий набір індикаторів сталого розвитку поділяли на чотири основні групи:

- соціальні (індикатори соціальних аспектів сталого розвитку);
- економічні (індикатори економічних аспектів сталого розвитку);
- екологічні (індикатори екологічних аспектів сталого розвитку);
- інституційні (індикатори інституціональних аспектів сталого розвитку).

Соціальних індикаторів було визначено 41, об'єднаних у п'ять агрегованих блоків:

1.1. боротьба з бідністю, 1.2. демографічна динаміка, 1.3. сприяння освіті, підготовці кадрів та поінформованості суспільства, 1.4. захист здоров'я населення, 1.5. сприяння стійкому розвитку поселень.

Економічних індикаторів було виділено 23, об'єднаних в три блоки:

2.1 Економічний розвиток, 2.2. зміна характеру споживання та 2.3. фінансові ресурси і механізми. Вони характеризували міжнародну кооперацію для прискорення сталого розвитку і пов'язану з цим місцеву політику; зміну характеристик споживання; фінансові ресурси і механізми; передачу екологічно чистих технологій, співробітництво і створення потенціалу.

В екологічному розділі було зосереджено 55 індикаторів, які були розбиті на п'ять підрозділів: 3.1. водні ресурси, 3.2. земельні ресурси, 3.3. інші природні ресурси, 3.4. атмосфера, 3.5. відходи.

Група інституційних індикаторів характеризувалась урахуванням питань екології і розвитку в плануванні та управлінні для сталого розвитку; національними механізмами та міжнародним співробітництвом для створення потенціалу в країнах, що розвиваються; міжнародним інституціональним порядком; міжнародними правовими механізмами; інформацією для прийняття рішень; посиленням ролі основних груп населення.

Ця система індикаторів наведена в додатку 3.1.

З 1996 по 1999 рр. 22 країни випробовували таку систему індикаторів, результати обговорювалися на низці брифінгів та семінарів. В 1999-2000 рр. була проведена оцінка результатів. Використання цих показників в деяких країнах було обмеженим у зв'язку із відсутністю необхідної інформації та статистичних даних. Обговорення та пілотні проекти показали, що кількість індикаторів занадто велика і ускладнює роботу на національному рівні. Була здійснена часткова відмова від схеми за типами на користь схеми «тема- підтема-індикатор». В кожній із сфер були визначені ключові теми, які деталізувалися за підтемами, а потім зводилися до мінімального набору індикаторів. Основний акцент робився на можливості прийняття політичних рішень. Переглянутий набір показників був скорочений до 58 показників, сформатованих за темами та підтемами. Ці показники були опубліковані в межах другого видання «Блакитної книги».

В 2005 р. знову почався процес перегляду показників, оскільки, як відмічали в Комісії зі сталого розвитку, за останні п'ять років накопичився значний досвід застосування індикаторів на національному рівні, велика кількість країн розробила свої власні системи індикаторів. Крім того, рішення Всесвітнього саміту зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі націлювали на подальшу роботу з індикаторами відповідно до національних умов та пріоритетів, а прийняття Декларації тисячоліття та ЦРТ викликало необхідність в узгодженні та посиленні взаємозв'язку систем показників сталого розвитку та ЦРТ.

В результаті копіткої роботи залишився базовий набір з 50 індикаторів, який є частиною більш широкого набору із 96 показників сталого розвитку (додаток 3.2). Введення базового набору, на думку експертів, допоможе зберегти набір індикаторів оптимальним щодо використання, а розширений перелік з додаткових показників дозволить робити оцінку сталого розвитку більш диференційованою.

Визначені показники відповідають трьом критеріям:

- охоплюють питання, що мають значення для сталого розвитку більшості країн;
- забезпечують критично важливу інформацію, яку неможливо отримати з інших показників;
- можуть бути розраховані на основі або доступних даних, або даних, на отримання яких потрібні розумно обґрунтована кількість часу та витрат.

Показники розширеного переліку забезпечують додаткову інформацію і можуть не бути легкодоступними.

Система індикаторів зберігає структуру «тема-субтема», прийняту в 2001 р., відповідає практиці більшості країн і полегшує моніторинг національних стратегій сталого розвитку. Виділення чотирьох «стовпів» - соціальних, економічних, екологічних та інституційних - не є таким явним, що, на думку експертів, підкреслює багатогранний характер сталого розвитку і взаємозв'язок різних явищ.

Отже, в системі виділено 14 тем, кожна з яких включає підтеми:

- 1) бідність - доходи бідності; нерівність в доходах; санітарія; питна вода; доступ до енергії; умови життя;
- 2) управління - корупція; злочинність;
- 3) охорона здоров'я - смертність; надання медичної допомоги; харчування; стан здоров'я та ризику;
- 4) освіта - рівень освіти; грамотність;
- 5) демографія - населення; туризм;
- 6) стихійні лиха - вразливість щодо стихійних лих; готовність до надзвичайних ситуацій і реагування;
- 7) атмосфера - зміна клімату; виснаження озонового шару; якість повітря;
- 8) земля - землекористування і статус; спустелювання; сільське господарство; ліси;
- 9) океани, моря і узбережжя - прибережна зона; рибальство; морське середовище;
- 10) прісна вода - витрати води; якість води;
- 11) біорізноманіття - екосистеми; види;
- 12) економічний розвиток - макроекономічні показники; збалансовані державні фінанси;

зайнятість; інформаційні та комунікаційні технології; дослідження та розвиток; туризм;

13) глобальне економічне партнерство - торгівля; зовнішнє фінансування;

14) виробництво і споживання - матеріальні витрати; використання енергії; відходи виробництва і управління; транспорт.

Кожен показник в системі індикаторів сталого розвитку, незважаючи на віднесення до однієї теми, може застосовуватися для аналізу в інших темах. Як вважають експерти, це посилює акцент на всеохоплюючому характері сталого розвитку.

Наприклад, індикатор «Частка населення, яка має доступ до безпечної питної води» відноситься до теми «бідність», а може використовуватися і для аналізу теми «здоров'я». Цей показник також корисний для аналізу управління водопостачанням, тобто дає інформацію про наявність і використання водних ресурсів, а також наявність інфраструктури в комунальній сфері. Отже, характеризує тему економічного розвитку.

Або показник рівня освіти. Освіта є характеристикою людського капіталу, який є найважливішим елементом економічного розвитку, що, в свою чергу, обумовлює споживання у сфері енергетики, відходів, чи перевезень. Отже, рівень освіти опосередковано впливає на споживання. (Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies. Third Edition. Social Affairs Economic & United Nations. October 2007. United Nations. New York, 2007. -P.15,20)

Деякі теми є новими. Але в той же час показники, що визначені в певних темах, є багатofункціональними: вони можуть застосовуватися для аналізу більш ніж в одній темі. Це є результатом багатовимірності і комплексності проблем сталого розвитку.

Система показників сталого розвитку знаходиться у взаємозв'язку із системою показників Цілей розвитку тисячоліття.

Як і індикатори сталого розвитку, показники ЦРТ були розроблені на основі співробітництва різних департаментів ООН, ряду спеціалізованих установ системи ООН, інших міжнародних організацій, різних державних установ. Тому часто виникає питання щодо того, навіщо потрібні дві системи показників.

На думку спеціалістів, ці дві системи показників відрізняються за метою, за колом питань, за характером показників:

- за метою: показники сталого розвитку призначені виключно для надання інформації для відстеження прогресу в досягненні певних цілей, зокрема цілей сталого розвитку; показники ЦРТ були розроблені для глобального моніторингу прогресу виконання встановлених на міжнародному рівні цілей;

-за колом питань: показники сталого розвитку охоплюють більш широке коло питань, які є невід'ємною частиною всіх елементів сталого розвитку - економічного, соціального і екологічного; показники ЦРТ стосуються тільки восьми визначених цілей. Самі визначені ЦРТ є важливим елементом сталого розвитку, їхні індикатори більше стосуються взаємозв'язку бідності і здоров'я. Багато питань сталого розвитку не охоплені ЦРТ: демографічні, стихійні лиха, управління, макроекономічні;

-за характером показників: показники ЦРТ меншою мірою орієнтуються на національні особливості, а представлені більш агреговано - на регіональному та світовому рівні, та уніфіковано; показники сталого розвитку більш диференційовані, орієнтуються на національні особливості, можуть також включати показники, для яких не прийняті норми міжнародних зіставлень, або показники, за якими немає рядів за період, починаючи з 1990-х рр.

В 2006-2007 рр. індикатори ЦРТ приводилися у відповідність з системою показників сталого розвитку, особливо у сфері природних ресурсів, біорізноманіття та зайнятості.

Детальніше ознайомитися з Індикаторами сталого розвитку можна на офіційному сайті ООН за адресою: <http://www.un.org/esa/sustdev/natlinfo/indicators/guidelines.pdf>.

На основі системи індикаторів сталого розвитку, запропонованої ООН, розроблені відповідні

системи як на регіональних, так і на національних та муніципальних рівнях.

В Європейському Союзі була розроблена своя система індикаторів сталого розвитку. Головними критеріями стали стабільність, гнучкість і компактність, балансування між головними пріоритетами та інтересами країн - членів Єв- росоюзу з урахуванням наслідків розширення ЄС.

У результаті у відповідності зі Стратегією сталого розвитку (2002 р.) ці індикатори були згруповані в 10 секторів:

- 1) економічний розвиток (ВВП на душу населення, інвестиції, конкурентоспроможність, зайнятість);
- 2) бідність і соціальна виключність (ризик бідності, фінансова бідність, доступ до ринку праці, інші аспекти соціальної виключності);
- 3) старіння населення (частка людей похилого віку, відповідність пенсій, демографічні зміни, фінансова стабільність громадян);
- 4) здоров'я (період життя без хвороб, охорона здоров'я, статок та якість харчових продуктів, менеджмент хімічної промисловості, вплив ризиків навколишнього середовища на здоров'я);
- 5) зміни клімату Землі й енергія (емісії "парникових газів", зміни клімату, енергія);
- 6) виробництво та споживання (матеріалоспоживання в ЄС, еко-ефективність, загальне споживання, сільське господарство, корпоративна соціальна відповідальність);
- 7) менеджмент природних ресурсів (польові птахи, запаси риби, морські екосистеми, ресурси чистої води, використання земельних ресурсів);
- 8) транспорт (споживання енергії на транспорті, зростання кількості транспорту, соціальний та екологічний вимір транспорту);
- 9) глобальне управління (довіра громадян до інститутів ЄС, узгодженість політики, участь громадськості);
- 10) глобальне партнерство (офіційна допомога з метою розвитку, фінансування сталого розвитку, глобалізація торгівлі, менеджмент ресурсів).

Ця система індикаторів мала другий рівень (субсекторальний) - 45 індикаторів, та третій рівень - 98 спеціалізованих індикаторів, які відображали міждисциплінарний підхід і мультиполярний характер сталого розвитку: 86% індикаторів другого та третього рівня охоплювали більше одного вимірювання, а 33% індикаторів - усі три вимірювання: економічне, соціальне та екологічне.

В 2006 р. ЄС оновив Стратегію сталого розвитку, що було обумовлено значним розширенням ЄС в 2004 р. (увійшло 10 країн, більшість з яких з Центральної та Східної Європи). Ця Стратегія була розроблена теж на основі комплексного підходу із визначенням семи ключових задач:

- чиста енергія,
- сталий розвиток транспорту,
- стійке виробництво та споживання,
- збереження та раціональне використання
- природних ресурсів,
- суспільне здоров'я,
- соціальні інтеграція, демографія та міграція,
- глобальна бідність.

Загалом, система оцінки сталого розвитку розглядається в ЄС не лише в політичній площині, а дедалі більше перетворюється на практичний механізм, що передбачає розвиток цілої низки практичних заходів. Це й дає підстави нинішню систему вимірювання сталого розвитку в ЄС вважати гнучкою, такою, що постійно переглядається та оновлюється відповідно до змінних умов світового розвитку. Принципами такої системи є постійний перегляд й оновлення відповідно до змінних умов розвитку світу. Найбільш оптимальним терміном перегляду, очевидно, є п'ятирічний, який дає змогу проаналізувати динаміку розвитку та вчасно відкорегувати цілі, завдання й відповідні механізми. Загалом система оцінок має бути орієнтована на кінцевий результат, тобто мати дійові та ефективні механізми впровадження, а їхніми головними критеріями повинні бути надійність та достовірність інформації.

Висновки до теми 6.

У загальному значенні під «розвитком» розуміють процес удосконалення тих або інших елементів суспільних відносин, матеріально-речових складових суспільства або соціально-економічних і матеріальних систем у цілому, досягнення ними принципово якісних характеристик. Економічний розвиток - це виникнення якісних змін в економічній системі суспільства, які приводять до підвищення ефективності її функціонування та удосконалення базових елементів основних структур.

Економічне зростання - це кількісна зміна параметрів економічної системи: збільшення ВВП, обсягів споживання, сукупного попиту, робочої сили, населення, капіталу, інвестицій тощо, які, як правило, сприяють соціально- економічному розвитку. Розвиток та зростання не слід ототожнювати: перший передбачає якісну зміну елементів системи, а другий - кількісну.

Виділяють два типи економічного зростання - екстенсивний та інтенсивний. Щоб економічний розвиток мав сталу тенденцію, він повинен бути збалансованим та самопідтримуваним. Сталий економічний розвиток - це процес структурної перебудови економіки відповідно до потреб збалансованого розвитку виробництва, соціальної сфери, населення і навколишнього природного середовища, технологічного і соціального прогресу. Виникнення концепції сталого розвитку підірвало фундаментальну основу традиційної економіки - необмежене економічне зростання.

До основних факторів виробництва та економічного зростання відносять капітал, працю та землю, а також менеджмент та інновації. Всі фактори можна розділити на дві групи: екстенсивні та інтенсивні. Починаючи з 70-80-х рр. все більше враховується значення природного фактору.

В концепції сталого розвитку капітал має три форми: створений людиною (товари, машини та обладнання, будівлі тощо), людський (праця, навички, знання, творчість) та природний (природні ресурси). Основою концепції сталого розвитку є збереження капіталу, як створеного людиною, так і природного. «Сильна стійкість» вимагає збереження як створеного людиною, так і природного капіталу окремо.

Для визначення результатів впровадження сталого розвитку була розроблена відповідна система індикаторів. Після набуття досвіду їхнього використання, система була перероблена, і в 2007 р. був виданий її третій варіант, який складався з базового набору із 50 індикаторів. Система показників сталого розвитку знаходиться у взаємозв'язку із системою показників Цілей розвитку тисячоліття.

В Європейському Союзі була розроблена своя система індикаторів сталого розвитку. Головними критеріями стали стабільність, гнучкість і компактність, балансування інтересів усіх країн - членів Євросоюзу.